TÜRK - İSLÂM MEDENİYETİ DAİRESİ ve SONRASI

Prof. Dr. Umay GÜNAY

Bugün, kültür ve medeniyetlerin insan hayatına benzer doğumdan sonra bebeklik gençlik, olgunluk ve yaşlılık dönemleri olduğu bu alanda çalışanlarca kabul edilen bir gerçektir. Kültür ve medeniyetler de doğmakta gelişmekte ve çöküşe geçerek yok olmaktadırlar. Tarih boyunca Çin, Mısır, Helen, Roma medeniyetleri bu kaderi yaşamışlardır. Her medeniyetin zirve dönemi aynı zamanda inişe geçtiği dönemdir. Dünya tarihi boyunca bir medeniyet çökerken dünyanın diğer köşesinde yeni bir medeniyet yükselmiştir. «Sanat etle kemik gibi, onu yaratmış olan toplum, kültür ve geçerli kişilik tipinden ayrılmaz. Her sanat tipi belli bir kültür, toplum ve kişilik tipinin ortaya çıkması, büyümesi, değişmesi ve çökmesiyle birlikte ortaya çıkar, büyür, değişir ve çöker.»[1] Bu sebeble kültür tipleri ve onların dinamikleri aynı zamanda sanat-olgularımn da tipleri ve dinamikleridir. Türk kültür ve medeniyet tarihi incelendiğinde üç önemli dâirenin varlığı görülmektedir.

Türklerin tarihiyle başlayan dönem bugün Atlı-Göçebe Kültür ve Medeniyet Dâiresi olarak isimlendirilmektedir. Hun, Saka, Avar, Köktürk ve Uygur hükümranlıkları dönemlerinden kalan belgelerle ve arkeolojik bulgularla bu ilk dönem Türk kültür ve medeniyetini tanımaya ve değerlendirmeye çalışıyoruz. Bu döneme genel olarak Atlı-Göçebe dönemi denilmekle beraber Uygurların yerleşik medeniyete geçtiklerini ve ilk yerleşik Türk şehirlerini kurduklarını da biliyoruz. Bu dönem kahraman kültür zihniyeti hâkimdir. Türk tarihî hayatında ve edebî örneklerinde kahraman - kültür zihniyetinin bilinen ilk temsilcisi Oğuz Kağan'dır: Ey oğullarım, ben çok aştım; çok vuruşmalar gördüm; çok kargı ve çok ok attım; atla çok yürdüm; düşmanları ağlattım; dostları güldürdüm. Ben Gök Tanrıya borcumu ödedim. Şimdi yurdumu size veriyorum dedi.» Oğuz, Gök Tanrının isteği olduğuna inandığı için savaşmış, düşmanlarım yenmiş ve Türk illerini genişletmiştir. Bu dönem Türk insanı, savaşan devler görünümünde olmakla beraber amaçsız, hesapsız, kendi benlik doyumları için savaşmamaktadırlar. Türk milletini yüceltmek, dünya yüzünde başarılı ve sürekli kılmak için ilk çağların varoluş anlayışı ve kabulleri çerçevesinde mücadele etmişlerdir. Bilge Kağan ve anlayışı şöyle ifade etmiştir: «Türk, Oğuz beyleri, milleti işit: Üstte gök basmasa, altta yer delinse, Türk Milleti, ilini, töreni kim bozabilir .... Türk milletinin adı sanı yok olmasın diye, babam kağanı, annem hatunu yükselten il veren Tanrı, beni de kağan yaptı. Varlıklı zengin millete kağan olmadım. İçde aç, dışda çıplak, düşkün, perişan millete Kağan oldum. Küçük kardeşim Kül Tigin ile konuştuk, babamızın, amcamızın kazanmış olduğu milletin adı sanı yok olmasın diye Türk milleti için gece uyumadım, gündüz oturmadım. Küçük kardeşim Kül Tigin ile, iki şad ile öle yite kazandım...

Ben kendim kağan olduğumda dağılmış olan millet, yaya olarak, çıplak olarak öle yite geri geldi. Milleti besliyeyim diye

savaştım. Ondan sonra Tanrı buyurduğu için, devletim, kısmetim var olduğu için, ölecek milleti diriltip besledim. Çıplak milleti giydirdim, fakir milleti zengin kıldım. Az milleti çok kıldım. Değerli illiden, değerli kağanlıdan daha iyi kıldım. Dört taraftaki milleti hep tâbi kıldım, düşmansız kıldım. Hep bana itaat etti.»[3]

Prof. Dr. Mehmet Kaplan'ın ifadesi ile akıncı medeniyet ve kültür döneminden günümüze Türk kültürüne has pek çok unsur, çeşitli yollarla gelmiştir. Orhun yazıtları yanında sözlü gelenekte muhafaza edilen destan ve efsaneler yanında özellikle Uygurca yazma eserlerden bu dönemi tanımak ve anlamak mümkündür. Köktürk ve Uygurlar Çin medeniyet ve kültürü ile karşı karşıya kalmışlar, bir bölümü bu kültür içinde eriyip yok olurken büyük bir bölümü bu medeniyetten aldıkları gerekli unsurları kendi kültürleri içinde yoğurarak olumlu terkiplere ulaşmışlardır.

Türk tarihi ve kültürü açısından önemli ve dikkat çekici ikinci dönem Karahanlı hükümdarlarından Satuk Buğra Han'ın X. asırda resmî olarak islâm dininin kabul etmesiyle başlamaktadır. İslâmiyetin kabulu yalnız bir din değişikliği şeklinde Türk hayatını etkilememiştir. İslâmiyetin kabulü ile birlikte Arap-Fars medeniyet dâiresine girilmiştir. Beylikler ve Selçuklular'dan itibaren ilim dili olarak Arapça, edebiyat dili olarak Farsça kullanılmaya başlanmıştır. Türkçe Olgay-bolgay dilleri olarak adlandırılmıştır. Karamanoğlu Mehmet bey'in Türkçe konuşmayı emreden ancak büyük ölçüde farsça olan fermanı, Âşık Paşanın Türk diline kimse değer vermezdi ifadeleri ile ettiği sitemler etkili olamamış. Bugün «Osmanlıca» adını verdiğimiz, Arapça, Farsça kural ve kelime hazinelerinin etkisiyle şekillenen Türkçe XX. asra kadar Türklerin ortak yazı ve konuşma dilleri olmuştur. Türkçe'de etkisini böyle gösteren Arap-Fars kültür birikimi ve medeniyeti, kolaylıkla önce benimsenmiş sonra özümlenmiş ve XVI. asırda Osmanlı terkibi veya bugünkü söylenişi ile Türk-İslâm sentezi biçiminde mimariden, plâstik sanatlara, edebiyattan müziğe kadar her alanda fevkâlade işlenmiş değerli sanat eserlerini meydana getirmiştir. Önce taklidle başlayan çalışmalar Mimar Sinan'da mükemmele ve orijinale ulaşan şaheserlere ulaşmıştır. XVI. asır Türk-İslâm medeniyet ve kültürünün hem zirve noktası hem de inişin başladığı dönemdir. Türk-İslâm medeniyeti döneminde yaşama tarzı, kabuller, sosyal değerler açısından da değişmeler meydana gelmiştir. Akıncı medeniyetin alp tipi yerine ekinci medeniyetin gâzi tipi geçmiştir. Türk-İslâm medeniyeti döneminde mesihçi kültür zihniyeti hâkimdir. Ahmet Yesevi, Yunus Emre, Mevlâna, Hacı Bayram Velî gibi mutasavvuflar, bu dönemin dikkat çekici temsilcileridir. Topluma uzlaşma duygusuyla yaklaşmışlar, sevgi ve hoşgörü vasıtasıyla bölünenleri birleştirmişlerdir. Asıl gerçek olarak kabul ettikleri Tanrı birliğine insanları kuşku, nefret, korku ile değil derin bir güvenle, uzlaştırarak paylaştırarak sevgi ile yöneltmişlerdir.

Yunus Emre : «Ben gelmedim dava için benim işim sevi için...

«Eilf okuduk ötürü
Pazar eyledik götürü
Yaradılanı severiz
Yaradanından ötürü»

mısraılarıyla hoşgörü ve sevginin gerekliliğini anlatırken Mevlâna :

«Yine de gel... Yine de gel Ne olursan ol, yine de gel
Hırıstıyan, Mecûsî, putperest olsan, yine gel de gel...
Bu bizim dergâhımız, umutsuzluk dergâhı değildir
Yüz kere tövbeni bozmuş bile olsan, yine gel...»

mısraılarıyla samimiyetle sesleniyordu.

Dünyayı, Tanrı'nın lutfu olarak kabul etmişler, geçici olan bu dünyayı güzelleştirerek, uzlaşarak yaşamayı öğretmişlerdir. Câmi, medrese, hamam, aşevi, hastahane, kervansaray gibi kütüphane gibi sosyal tesislerle bütünleşmesi, vakıfların yaygınlaşması bu anlayışın eserleri olarak bugün de kültür varlıklarımız olarak ayakta durmaktadır.

İslâmiyet, madde ve mana içiçeliğini vurgulayan bir dindir. Bu dünya nimetlerine duyulan saygı, imtihan âlemi olan bu dünyayı güzel yaşamayı ve âhiret hazırlığını beraberinde getirir. Bu dünya da Tanrının lutfu ve insanlara verdiği nimettir. Türk mutasavvıflar, islâmiyetin öngördüğü ilâhi düzeni yeryüzünde gerçekleştirmeyi amaçlamışlardır. Türk mutasavvıflarla ilgili menkabeler dünyayı uzlaşma, Tanrının emrine göre düzenleyerek sevme, kendi içinde duyduğu uyumu çevresiyle paylaşmak ve aktarmak düşüncelerini anlatır.

XIII. yüzyılda, çeşitli siyâsi çekişmeler ve Moğol istilâlarıyla yaşanan bunalım çağı bu anlayış içinde yıkılıştan dirilişe dönmüş ve dünyanın sayılı medeniyet ve kültürünün sahibi olan altı asır devam eden Osmanlı terkibi veya Türk-İslâm sentezi yaşanmıştır.

Bu büyük medeniyet de diğer medeniyetler gibi inişe geçmiş ve XIX. yüzyılda çökmüştür. Yeniden doğuş ve kurtuluş için Türk aydınları çeşitli görüşler ileriye sürmüşlerdir. Bazı aydınlar islâmcılığı, bazıları Türkçülüğü, bazıları ise çağdaşlaşmayı savunmuşlardır. Ziyâ Gökalp bu görüşleri Türkleşmek, islâmlaşmak ve çağdaşlaşmak şeklinde toplamıştır. Büyük Atatürk, Kurtuluş savaşından sonra Cumhuriyeti bu anlayışa sahip aydın kadro ile kurmuştur. Bugün, tarihimizle miras aldığımız kültür birikimimizde bu iki önemli medeniyet dönemlerimizin kalıcı bir takım unsurlarını taşımaktayız. İslâmiyetin kabulünden sonra Arap-Fars medeniyetleriyle aşılanarak yeni bir oluşum yaşayan milletimiz, bu medeniyetin çöküşünden sonra çağdaşlaşmak için Batıya yönelmiştir. Tarihimizin daha önceki dönemlerinde olduğu gibi Batı medeniyet ve kültüründen yararlanarak Cumhuriyet terkibi dediğimiz yeni bir oluşuma yönelmiştir. Her yeni medeniyet ve kültüre yöneldiğimizde özellikle oluşum sürecinde olduğu gibi bugün de bir takım çalkantılar, yanlış anlamalar, kimlik arayışı, yabancılaşma gibi olgular söz konusudur.

Çoğumuz Türkiye'yi sosyal, ekonomik, siyâsî hayat ve sanat yönünden değerlendirirken sürekli endişelerimizi dile getirmekte oturmuş bir toplumun huzurunu güvenini duyamamanın, güzel sanat eserlerini tadamamanın buyrukluğunu ifade etmekteyiz. Siyasî tercihlere, kişisel bilgi ve kültür birikimlerine göre bu endişeler farklı biçimlerde ifade edilmekte ve kendi tercihimiz dışındaki görüşlerin güvenli zemine gelmemizi engellediği ve engelleyeceği fikrinden hareketle öfkelenmekteyiz. Güzel ve iyi ile örnekler batıdan ve Osmanlıdan verilmekte huzura, belirliliğe, güvene hasret büyümekte yaşamakta olduğumuz güzellik ve iyilikleri görememekteyiz. Meseleye kuş bakışı baktığımızda Batının XIX. yüzyılda hızla başlayan XX. asırda gelişen medeniyetinin zaman içinde müşterek bir hıristiyan inaç ve kültürüne ve kendi ihtiyaç ve kabullerine göre şekillenerek hayat tarzında ve sanatta belli bir düzene kavuştuğunu görüyoruz. Osmanlı'da takdir edilen terkip ise 600 senede oluşmuştur.

Cumhuriyet ise 67. yaşındadır, insan için bu süre bir ömür, millet hayatı için ise çok kısa bir dönemdir. Yeni bir medeniyet içinde gerekli olan kültür birikimine ulaşma yolunda çok mesafe katedilmiştir. Cumhuriyet, büyük bir zelzeleden sonra kurulmuştur. Sosyal değerlerden sanat anlayışına kadar herşey yeniden kurulmak istenmiştir. Bir bakıma mâziden vazgeçilmiş, geçmişi olmayan bir gelecek yaratılmak istenmiştir. Osmanlının yıkılış döneminde yaygınlaşan aydın-halk kopukluğundan kurtulup ümmetten millete geçiş plânlanmıştır. Cumhuriyet nesilleri ile kimlik ve kişilik arayışları başlamıştır. Köktürk ve Uygur dönemlerinde Çin, Beylikler, Selçuklular ve Osmanlılar dönemlerinde Arap ve Fars kültürlerinden aşırı etkilenmeler sonucunda ortaya çıkan problemler göz önüne alınarak Çağdaşlaşmak için Batılılaşma nereye kadar? ne için? Hangi kimlik? Hangişiklik? soruları yanında geleceği kurabilmek için geçmişi öğrenme, geleneğini reddetme yerine tanıma, uygulanabilir olanlarını seçme, islâmiyeti çağın gereklerine göre yaşama gibi yaklaşımlar çoğalmıştır.

Batılılaşma korkulacak bir olgu değil, tarihimizin diğer dönemlerinde olduğu gibi

aşılanma yoluyla yenilenme ve 21. yüzyılda gerekli olan yeni oluşum ve terkiplere ulaşmak için yararlanılan dönemimizin ileri medeniyetidir.

Türk kültürü ileri medeniyetlerden yararlanarak tarihî boyunca inişlerden büyük zirvelere ulaşmıştır. Bugün hayatımızın her alanında Cumhuriyet terkibine doğru bütünleşme görülmektedir. Ziya Gökalp'ın kısaca «Türkleşmek, islâmlaşmak, çağdaşlaşmak» şeklinde özetlediği ideal, teferruatta onun pensiplerinden farklı, ancak özde bu yolda gerçekleşmektedir.

Büyük Atatürk, Cumhuriyeti kurduktan sonra her alanda olduğu gibi kültür alanında da ilmî araştırmaların yapılması için Türk Tarih Kurumunu ve Türk Dil Kurumunu kurdurtmuş bu alanda ilmî araştırmalar yapacak nitelikte araştırıcılar yetiştirmek için Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesini açtırmıştır. Kültür insan topluluklarının yarattığı bir olgu olmakla beraber, insanların kolayca yönlendirdiği veya değiştirebildiği başka bir ifade ile zannedildiği gibi hükmedebildiği bir birikim değildir. İlmî çalışma ve araştırmalar yardımı ile kültürlerin tabiatı öğrenilebilir, kültürlerin iç dinamikleri tesbit edilerek milletlerin özellikleri anlaşılabilir.

Sonuç olarak Türk-islâm sentezi ulaşılması amaçlanan bir hedef değil İslâmiyetin kabulünden sonra Tanzimat dönemine kadar yaşanmış eserlerini vermiş tarihimizin ve kültürümüzün dikkat çekici bir dönemidir. Bugün de kültürümüzün çeşitli alanlarında bu dönemin izlerini ve unsurlarını kabullerini taşımaktayız. Çağdaş Türkiye Cumhuriyeti kültürü olumlu olumsuz, çağa uyan uymayan geçmişinden getirdiği unsurlar yanında yeni çağın ihtiyaçlarına, yaşama tarzına, kabullerine, gelişen teknolojisine paralel yeni oluşumlar, sosyal değerler, üretmektedir. Kaybolmakta olanla oluşmakta olanı yanyaan iç içe gözlemek her an her alanda mümkündür. Türkiye doğu medeniyetinden Batı medeniyetine geçiş kararıyla yeni bir kültür terkibine yönelmiştir. Zaman içinde taklidden öte kendine has mükemmel bir terkibe ulaşacaktır.

---

1. **Sorokin, Bir Bunalım Çağında Toplum Felsefeleri, Çev. Mete Tuncay, Ankara 1972.**
2. **W. Bang, R. R. Arat, Oğuz Kağan Destanı, İstanbul 1936.**
3. **Muharrem Ergin, Orhun Âbideleri, İstanbul 1970. s. 53-55.**